

DEL "PERILHOS TRACTAT" AL "CONHORT" DE FRANCESC FERRER

El *Conhort* és un poema narratiu en heptasíl·labs, pertanyent al segle xv i escrit per Francesc Ferrer.¹ El propòsit del present treball és recaptar atenció sobre aquesta obra tot indicant-ne les fonts literàries —en especial el *Perilhos tractatz*—, per tal de saber una mica més sobre el gust cultural medieval.

L'argument, molt resumit, és així: El poeta comença lamentant-se perquè ha perdut «la que més amave» (v. 21), però el record del seu amor no el deixa. Un matí, al palau del rei veu un

1. Seguim la recentíssima edició de JAUME AUFERIL (FRANCESC FERRER, *El Conhort*, Bellaterra, Stelle dell'Orsa, 7, 1987), a qui agraïm la consulta de les galerades. La informació més recent i polèmica sobre la vida i l'obra de l'autor és la donada per JAUME AUFERIL ed., FRANCESC FERRER, *Obra completa* (Barcelona, Barcino, en premsa): s'hi defensa la filiació barcelonina de l'autor, enfront de la hipòtesi de RIQUER (*Història de la Literatura Catalana*, Barcelona, Ariel, 1964, vol. III, pàgs. 30-33), que el pensava valencià. Ferrer tenia amistat amb Pere Torroella, amb el qual mantingué correspondència literària (veg. PEDRO BACH Y RITA ed., *The Works of Pere Torroella*, New York, Instituto de las Españas, 1930, pàgs. 271-9). Riquer data el *Conhort* abans del 1458 perquè Ferrer no hi inclogué res de Torroella, i el *Maldezir de mugeres* era aquell any ja molt conegut a Catalunya (HLC, III, pàg. 33). Ara bé, el *Conhort* només recull peces en occità o en català occitanitzat, i un fragment en castellà hi hauria contrastat bastant. Torroella sí que insereix uns versos de Ferrer en un poema col·lectiu sobre l'amor, també construït amb diverses citacions provençals, catalanes i castellanès: el «Tant mon voler s'és dat a'mors» (ed. BACH, pàg. 116). Pel que fa a la datació del *Conhort*, la més convincent és la de Jaume Auferil, que situa l'obra entre el 1447 i el 1450, per la referència a la mala qualitat dels florins de l'època (edició *Conhort*, pàgs. 60-3).

grup de cortesans en converses amoroses, «fahent cascú castells en l'ayre» (v. 32); reien i estaven contents. Un d'ells crida el poeta perquè s'hi sume, i tots li demanen que parles del seu amor. Però açò l'entristeix, perquè, «quin pler és parlar de guany/al qui'l perdre ha en costuma?» (vv. 60-1); sentint-se malalt, se'n va a casa i «Per remeyar, lensí-m al lit» (v. 82). Li vénen a la memòria les penes amoroses i ja desitja la mort.

Llavors, sent que truquen a la porta i hi entra un grup nombros: tretze persones «que per conort [és a dir, consolació] eren venguts» (v. 127). Diu els seus noms; tots els coneguts són poetes catalans que escriviren de la segona meitat del xiv al primer terç del xv, excepte el trobador clàssic Bernat de Ventadorn.² Entre d'altres, hi figuren Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi, Gilabert de Pròixita i Guillem de Masdovelles. Els escriptors van parlant per ordre, tot confortant-lo i declarant les maldats femenines alhora que citen fragments d'autèntiques composicions d'ells, on blasmen les dames que han estimat. El que vénen a demostrar és que molts poetes han sofert els desenganys amorosos i no per això han mort, sinó que, al contrari, han denunciat —o insultat— aquelles que els feien patir (pàgs. 230-236). Aquesta seqüència és la més llarga (vv. 110-630) i constitueix el nucli fonamental de l'obra.

Mentre estan parlant d'aquesta manera, arriba «l'agutzir» (v. 634) amb l'ordre de detenció de tots, i els porta a presència del rei. Aquest els reprèn:

De dones mal per què-n perlau?
No sabeu que a mi no plau
ne comport que negú-n diga?

(vv. 660-2)

I promet de castigar-los. Tanmateix en aquell moment arriben «Johan Bocassi e En Servarí» (v. 678), als quals fa honors el mo-

2. La primera identificació dels nombrosos passatges dels autors ací anologats fou feta per J. MASSÓ I TORRENTS, *La cançó provençal en la literatura catalana*, dins *Miscel·lània Prat de la Riba*, I (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans [1923]), pàgs. 397-407. Veg., més recentment, l'edició citada de J. AUFERIL, nota als vv. 130-43, pàgs. 163-8.

narca, «sabent com eren trobadors/e dels antichs e ben dressats» (vv. 685-6).³ Els dos escriptors intervenen a favor dels detinguts. Cerverí és qui més hi parla:

que dones són de tan baix grau:
com més los feu, pijor ne fan!
Donchs lexau-les rebre dan,
que cascuna s'o atrassa.
Mas aquell sab de la massa
qui n'és stat, senyor, ferit

(vv. 707-12)

El fragment, i especialment els darrers versos, fan clara referència al *Maldit bendit*: «que cell sab de la maça/qui n'és estat ferits» (vv. 4-5),⁴ frase que remet a l'autoritat de l'experiència.

La intervenció dels dos autors aconsegueix del rei la llibertat dels acusats, i l'obra acaba prenent cadascú el seu camí i promentent-se

ans que tostemps loharia
esta vida ésser bona
dir tostemps mal de mala dona

(vv. 729-31)

Els temes presents en aquesta mena d'antologia són els tradicionals motius misògins de la lírica. Com que se solen desenvolupar a partir de la desil·lusió del poeta per haver estat refusat, o bé enganyat, tot gira al voltant de la idea que fer bé a les dones,

3. Resulta certament sorprenent que Boccaccio siga tingut per «trobador antic» com Cerverí de Girona. ¿Falta de formació cultural de Ferrer? No està clar: l'italià figura ací en qualitat de coneixedor de les dones pel molt difós *Corbaccio* i potser pel *Decameron*, obres que no tenen res de trobadoresques. Potser es tracta d'un problema conceptual: sabem que la noció d'autoria literària és confusa a l'Edat Mitjana; la transmissió de textos medievals en vulgar només respectava sistemàticament el nom dels escriptors en la tradició trobadoresca —això indiquen les nombroses *vides i razos*. ¿Entén Ferrer *trobador* simplement com a "autor literari conegut"?

4. Veg. MARTÍ DE RIQUER ed., *Obras completas del trovador Cerverí de Girona* (Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1947), pàg. 323.

servir-les i comportar-se com un «fin aimador» és perdre el temps. D'ací sorgeixen, doncs, les acusacions de volubilitat i inconstància, engany i burla, i, sobretot, la denúncia de la «perversió femenina consistent a estimar qui, segons el poeta, no s'ho val.

Precisament aquest conjunt de motius figurava al ja citat *Maldit bendit* de Cerverí,⁵ ben difós, i conegut per Ferrer, com hem vist. Aquesta obra és un dels punts de referència per a l'autor del *Conhort*; una peça destacada entre les moltes que replega per confeccionar el seu poema, important pel seu caràcter polèmic: també allí el rei —Jaume I— intervenia a favor de la postura pro-feminista.

Molt més manifesta en la seua estructura és la influència de *La Belle Dame sans mercy* sobre la part introductòria: el contrast entre l'alegria cortesana i la tristesa de l'enamorat refusat; la impossibilitat d'oblidar la pena d'amor, i fins i tot el desig de la mort.⁶ Tanmateix l'entrada del grup d'escriptors determina un canvi de to dins el *Conhort*, amb una lliçó clara: contra el refús femení, la solució no és la mort —com a l'obra d'Alain Chartier—, sinó la venjança literària a través del maldit. Ferrer expressa així una reacció burleta enfront de la molt llegida obra francesa, fomentadora de llanguiments amorosos.

La malaltia d'amor descrita remet també molt directament a *letovaris* com el d'Icart (*Consolació o Avis d'amor*) i el de Basset (*Letovari*), autor que, a més, hi apareix citat.⁷ Com aquests, el *Conhort* és de caire humorístic, i el desenvolupament de la peça pretén servir per a guarir algú fent-li avorrir l'amor i la dama,

5. Per a una anàlisi aproximativa dels motius antifeministes a la lírica, partint d'aquesta peça del trobador, veg. R. CANTAVELLA, *Sobre el «Maldit bendit» de Cerverí*, «Llengua & Literatura», III (1988), en premsa.

6. El lector català té a mà l'edició bilingüe de RIQUER: «*La Belle Dame sans merci*», amb la traducció catalana del segle XV de fra Francesc Oliver (Barcelona, Quaderns Crema, 1983).

7. JOAQUIM MOLAS ed., *Un poema inèdit de Lluís Icart*, dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. IV (Barcelona, Curial, 1984), pàgs. 131-147. PERE BOHIGAS ed., *El «Letovari» de fra Joan Basset*, *ibid.*, vol. III (1983), pàgs. 31-7. També a PERE BOHIGAS ed., *Lírica trobadoresca del segle XV: Joan Basset i altres poetes inèdits del cançoner Vega-Aguiló* (València, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988).

però es vol més «culte» per les referències i citacions que aquells no tenen.

L'aspecte de poema collectiu de l'obra de Ferrer l'apropa també al «Tant mon voler» del seu amic Pere Torroella.⁸ Tenen en comú el fet que les dues obres recullen citacions d'altres autors. Però Torroella escriu ací seriosament —res semblant al *Maldezir de mugeres*— sobre l'amor identificant les seues vivències i penes amb les de diversos escriptors, sense cap ànim de polèmica. Hi apareixen citats uns versos del mateix Ferrer. Com que no sabem quin dels dos es va escriure primer, tant pogué ser que s'influïssen el primer al segon com a l'inrevés i, probablement, begueren ambdós de la mateixa font: Matfre Ermengaud.

No acaben ací les influències en l'estructura del *Conhort*. Ja hem dit que l'objectiu de Ferrer és fer burla de la malaltia d'amor per l'esperit de submissió a la dama, cosa que fa l'obra de Chartier punt de referència obligat. Ferrer, però, podria haver triat moltes maneres de dur a terme aquest propòsit. ¿D'on trau la idea d'utilitzar una antologia poètica comentada? Considere que la font més possible n'és el *Perilhos tractatz del Breviari d'amor*, que estudiarem a continuació.

Entre el 1288 i el 1292, el franciscà i trobador Matfre Ermengaud de Besiers redactà el *Breviari d'amor*, obra en occità de més de trenta-quatre mil versos.⁹ És un text de caire enciclopèdic amb intenció divulgativa, on són tractades qüestions de doctrina i d'història sagrada, i, també, de diverses ciències humanes: història natural, astrologia, mineralogia, meteorologia... a partir de comentaris sobre l'amor diví i l'humà.

De la gran popularitat del *Breviari d'amor* en donen fe els dotze manuscrits complets i els deu fragments, conservats en occità, tots

8. Ed. BACH Y RITA, pàgs. 100-23; veg. *supra*, nota 1.

9. L'edició completa n'és encara la de GABRIEL AZAÏS, *Le «Breviari d'amor» de Matfre Ermengaud* (Béziers-Paris, Société Archéologique, Scientifique et Littéraire de Béziers, 2 vols., 1862-81; reprint Genève, Slatkine, 1977). PETER T. RICKETTS n'ha publicat modernament la darrera part, des del v. 27.253, que és la que ens interessa: *Le «Breviari d'amor» de Matfre Ermengaud*, vol. V (Leiden, E. J. Brill, 1976). Citaré, doncs, d'aquesta edició, que conserva la numeració de versos establerta per Azaïs.

dels ss. xiv i xv.¹⁰ Segons Ferrando, «fou un dels manuscrits de lectura predilecta a tota l'Europa occidental, especialment a França i a la Corona d'Aragó, durant els segles xiv i xv»; així ho testimonien els sis manuscrits coneguts en català —tres en registre lingüístic oriental i tres en occidental—, i la freqüent presència als inventaris del xv.¹¹ S'afegeix a açò que almenys un dels manuscrits occitans conservats fou copiat a la Corona d'Aragó: el ms. N de Leningrad, la rúbrica final del qual fa constar que l'escribí l'anglès Joan d'Avinyó a Lleida.¹²

A què es devia tanta popularitat? D'una banda, al seu caràcter de *breviarium* divulgatiu; d'una altra banda, sens dubte, a un particular bloc de versos situat al final de l'obra, que es desenvolupa prenent com a excusa el capítol «D'amor de mascl'ab feme» (vv. 27.253-790), al llarg dels vv. 27.791 a 34.539. El nou apartat trenca el punt de vista d'adoctrinament clerical utilitzat fins ara, substituint-lo pel to propi de la tradició literària trobadoresca: Matfre havia parlat abans com a franciscà; ara s'expressava com a trobador. El mateix autor dóna títol a aquest bloc: «Aisi comensa le perihos tractatz d'amor de donas, seguon qu'en han tractat li antic trobador en lurs cansos».¹³

El *Perihos tractatz* desenvolupa l'estès debat medieval sobre si l'amor de les dames fa bé o mal, i, anant més lluny, sobre si les dones en són bones o dolentes. Matfre hi pren la defensa femenina, i es crea uns opositors literaris als quals anomena primer «li maldizen» i, després, «li trobador» i «li aimador». Aquests opositors intenten rebatre la posició de Matfre esmentant els mals que es deriven de l'amor a les dames, l'arrel dels quals està en les imperfeccions d'aquestes: són inconstants, coquetes, mentideres i, sobretot, cruels, per la qual cosa el fet d'estimar-les porta al dolor. Matfre replicarà repetides vegades fent palès el major bé de l'amor:

10. Introducció a l'edició RICKETTS, pàgs. 1-6, i ANTONI FERRANDO ed., *Breviari d'amor: manuscrit valencià del segle XV* (Biblioteca Nacional de Madrid) (València, Vicent Garcia eds., 2 vols. 1981), pàgs. XVII-XVIII.

11. Edició FERRANDO, pàgs. XVII-XX.

12. Veg. ed. RICKETTS, pàg. 3.

13. Ed. RICKETTS, pàg. 53.

millorar la qualitat dels homes i purificar-los. Demana als qui estimen de tenir paciència i patir sense protestar fins aconseguir l'amor de les dames, com correspon als ben enamorats; si hi ha dones dolentes, també n'hi ha moltes de bones. El debat sembla acabar en empat, i a continuació les dames i els enamorats demanen consell sobre l'amor de Matfre, que els el dona de bon grat.

El més particular d'aquesta peça és, però, que des del debat fins als consells finals totes les argumentacions, tant a favor com en contra, són avalades per les citacions constants a unes *auctoritates* molt especials: els trobadors clàssics. En efecte, el *Perilhous tractatz* és, a més d'un rigorós procés a l'amor cortès, una amplíssima antologia lírica: hi apareixen citats 65 trobadors coneguts, a banda de diversos fragments anònims, de manera que el lector hi trobava un doble al·licient: d'una banda, el popular debat sobre l'amor i les dones; d'una altra banda, la reunió en un sol text d'una selecció d'estrofes trobadoresques amplíssima, cosa que el constituïa en particular *florilegium* on, en comptes d'autoritats llatines, se'n trobaven de líriques profanes.

D'aquesta manera el *Breviari d'amor* captava dos grups de lectors: els que desitjaven instruir-se en religió i ciència, i els que cercaven l'esbarjo líric. Un mateix llibre satisfia dos tipus de demanda. Hem dit un mateix llibre? Potser no; pel que deduïm, a la Corona d'Aragó aviat l'obra circularia en dues versions: una, l'original occitana, en vers i completa; una altra, la traducció catalana prosificada, que acabava abans del *Perilhous tractatz* —i, per tant, l'excloïa.¹⁴

14. Això es dedueix de tots els *explicit* dels manuscrits conservats en català —com a mostra, veg. l'editat per Ferrando—: acaben unànimement al «Sermó de l'aveniment del Sant Spirit», és a dir, abans d'arribar al capítol «D'amor de masc'l'ab feme», pròleg al *Perilhous tractatz*: veg. Peter T. RICKETTS, *The Hispanic Tradition of the «Breviari d'amor» by Matfre Ermengaud of Beziers*, dins *Hispanic Studies in Honour of Joseph Manson* (Oxford, Dolphin Book, 1972), pàgs. 231-234. Naturalment, podria ser que haguessen existit d'altres manuscrits catalans que sí que incloguessen l'antologia trobadoresca, però no sembla gaire probable, ja que sis manuscrits —set si comptem el castellà, provinent de la mateixa font i que acaba al mateix punt— és una xifra prou elevada perquè no s'hagués detectat alguna variació en el final si aquesta existís. Però, fins i tot acceptant la possible existència

¿Per què l'exclusió unànime del bloc trobadoresc als manuscrits en català? La qüestió està directament relacionada amb l'observació de Ricketts:

«[Need to be studied] the motives for the translation into Catalan, which, both historically and culturally, is so closely connected with Old Provençal».¹⁵

En efecte, per què o per a qui la traducció? N'aventure una resposta: per a un tipus de lector que no tenia interès a (o al qual se li vedava) llegir en occità i en vers —és a dir, en el tradicional registre català de la lírica— un contingut doctrinal i científic que solia presentar-se unit a la prosa i al seu registre lingüístic no «literari»: llatí o català. Ja sabem que l'idioma marcava el gènere: occità —o català occitanitzat— i vers és igual a poesia lírica o narrativa: literatura, al cap i a la fi; el català, en canvi, com el llatí, va unit, als segles XIII i XIV, a la prosa: història, documents notariaus, cartes... missatge seriós, no literari: realitat.

Així, dels dos tipus de lector del *Breviari d'amor* a què havíem fet referència, el que (de grat o per força) hi buscava edificació preferiria la versió catalana en prosa; si aquest exclou explícitament les connotacions poètiques —ja que hi busca realitat i no literatura—, és evident que no l'interessarà un apartat com el *Perilhos tractatz* —intraduïble, d'altra banda—, i d'ací ve l'omissió. El lector de «literatura», en canvi, no necessita traducció; al contrari, hi perdria si no llegís en el vers occità original, al qual està acostumat per la pròpia tradició poètica.

La meua hipòtesi és, doncs, que als segles XIV i XV corrien per la Corona d'Aragó igualment la versió original del *Breviari d'amor* i la versió catalana, que amb la prosificació esporgada podia passar per un manual doctrinal i formatiu entre tants d'altres. La primera, destinada als degustadors de literatura —no ens fem il·lusions, no en devien ser gaires— que, a més, hi trobarien inte-

de manuscrits en català complets, caldria explicar el fenomen de l'acabament dels que coneixem.

15. *The Hispanic Tradition*, pàg. 253.

ressant informació religiosa i científica. La segona, per a la gent apartada de la literatura, com ara lectors devots, joves i dames, vigilats.¹⁶ Aquesta dualitat de públics exclouria la possibilitat que el *Perilhos tractatz* no fos conegut a la Corona d'Aragó: ho devia ser, i molt, per arribar a influir en un autor del xv no dels més instruïts —recordem el Boccaccio «trobador»— com Francesc Ferrer i el seu *Conhort*.

Diversos detalls presenten en comú el *tractatz* de Matfre i l'obra de Ferrer. En primer lloc, la confecció del text base en heptassíl·labs apariats. S'hi pot objectar que aquest era un metre molt comú, bé que els textos catalans solien preferir l'octosíl·lab per a les noves rimades. El punt fonamental, tanmateix, que uneix els dos textos és l'antologia poètica i polèmica a propòsit de l'amor de les dames. És cert que al *Conhort* només apareix argumentada la posició antifeminista, però els temps han canviat molt des del final del XIII i aquesta peça és també una facècia contra *La Belle Dame sans mercy*. Com al *Perilhos tractatz*, a la introducció a cada autor se'ns explica el blasme que aquest fa, i així la citació que segueix queda aclarida i glossada segons l'interès de Matfre i Ferrer. La semblança arriba fins a la coincidència en ambdues obres d'una mateixa citació: el fragment de Bernart de Ventadorn,¹⁷ únic trobador clàssic al *Conhort*. Per què no més citacions comunes, si Ferrer s'inspirava en el *Perilhos tractatz*? Bona part de la gràcia hi radicaria en el reconeixement per part del públic dels frag-

16. Recordem que el clergat recomanava que les dones —com els joves en formació—, si havien de llegir, no es dedicassen als textos literaris, sinó a obres d'edificació moral —per corregir la congènita inclinació femenina al pecat. Sortosament, no sempre se'ls evitaven les lectures literàries —i especialment les històries amoroses—, però és evident que les dones hagueren de ser, de grat o per força, grans consumidores d'obres devotes i morals (veg. R. CANTAVELLA, *Lectura i cultura de la dona a l'Edat Mitjana: opinions d'autors en català*, «Caplletra», 3 (1988), pàgs. 109-117). Per als clergues, pares i esposos que vigilaven les lectures femenines, la versió catalana del *Breviari d'amor* era no sols inofensiva, sinó edificant; en canvi, la versió original amb el *Perilhos tractatz* —en què s'explicava a les dames com captenir-se en amors— havia de resultar com a mínim perillosa.

17. Ed. AUFERIL, pàg. 122, vv. 474-81; ed. RICKETTS, pàg. 133, vv. 29.667-82.

ments adduïts. Ferrer hauria fet una actualització del *Perilhos tractatz*: al lector del xv ja no li resultarien familiars la majoria dels trobadors clàssics, i sí, en canvi, autors catalans més recents.

Així, la que sembla —juntament, en tot cas, amb el «Tant mon voler» de Torroella— darrera projecció catalana del *Breviari d'amor* apareix a l'obra d'un poeta més dels que, prenent la vivència —o la ficció— del desengany amorós, conreen un permanent motiu d'èxit: la incapacitat femenina per estimar sincerament. El *Conhort* és, a més, com el *Perilhos tractatz*, una antologia poètica en què el lector del temps podia reconèixer passatges de moda d'autors cèlebres: això, juntament amb el seu caràcter burlesc, és suficient per a suposar que hagué de tenir èxit —més o menys efímer— al seu temps.

Queda per esbrinar per què no ens han pervingut més antologies poètiques unides per un tema en comú i potser amb fil narratiu, seguint el model iniciat pel *Perilhos tractatz* i entre aquest i el *Conhort* —i el seu coetani «Tant mon voler». Costa de creure que fins al xv ningú no s'aprofità de la idea d'un llibre popular escrit a la darrerria del XIII.

ROSANNA CANTAVELLA